

IBTIDOYIY AHOLI VA UNING DEMOGRAFIK HOLATI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

A. Abdurahmonov

FarDU magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ibtidoiy davr aholisi, ularning o'rtacha yoshi va demografik o'sish sur'atlari to'g'risida ayrim fikr-mulohazalar tahlil etilgan.

Kalit so'z va iboralar: demografiya, fiziologik va psixologik xususiyatlar, manzilgoh, umr davomiyligi darajasi, paleontologik kashfiyotlar

Inson tabiat tomonidan yaratilgan tirik mavjudodlarning eng mukammali va oliysi hisoblanadi. Yer yuzida bu oliy darajadagi mavjudodni paydo bo'lib, yashay boshlaganiga qariyb 3,5–5 million yillar o'tdi. Mazkur davr mobaynida inson mehnat qilish tufayli hayvonlar olamidan ajralib chiqdi. Uzoq rivojlanish bosqichini o'z boshidan kechirib, nihoyat bundan 40–45 ming yil ilgari hozirgi zamon qiyofasidagi odamga aylandi. Shu bilan antropogenez jarayoni ham tugab, nihoyasiga etdi.

So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, insonning va umuman, butun zamonaviy insoniyatning ilk vatani Afrika qit'asi ekanligi ta'kidlanadi. XX asrning ikkinchi yarmidagi ko'plab paleontologik kashfiyotlar ilmiy jamoatchilikni (hech bo'lmaganda, ko'pchilik mutaxassislarni) insoniyatning beshigi Afrika qit'asi ekanligiga ishonitirdi. Aniqrog'i, Sharqiy Afrikadagi kichik bir hududda, zamonaviy Tanzaniya, Keniya va Efiopiyadan 1959-yildan beri odamlarga yoki ularning o'tmishdoshlariga tegishli minglab qoldiqlar topilgan; shu bilan birga, ularning ko'pchiligi taxminan 3 million yil va undan ko'proq (ba'zi topilmalar 8 million yil) yilga to'g'ri keladi[3].

Shuningdek, arxeolog olimlar Afrika, Osiyo, Yevropa va yer kurrasining boshqa joylaridan ham ibtidoiy kishilarning juda ko'p makon va manzillarini kavlab ochishga muvaffaq bo'lganlar. Arxeologik qazishlar natijasida mazkur manzilgohlardan kishilikning eng qadimgi tosh asriga mansub bo'lgan ko'plab tosh, suyak va yog'ochdan yasalgan oddiy, sodda qurollar hamda ularning siniq parchalari kabi noyob topilmalar qo'lga kiritilgan.

Amerikalik demograf Edvard Divi ma'lumoti bo'yicha yuqori paleolit davrida aholi soni 3,3 million kishiga etgan edi[4]. Bu raqam davrdan davrga aholining doimiy va uzluksiz ko'payishi haqidagi umumiy g'oyaga asoslanadi. Ammo bu sof spekulativ xulosa – hech qachon isbotlanmagan va oldingi davrlarga nisbatan u batafsil o'rganilmagan.

Ibtidoiy davr aholisining paleolit bosqichidagi o'rtacha yoshiga oid ma'lum ma'lumotlar mavjud, u taxminan 33,9 yoshni tashkil etadi, ya'ni oldingi davrlardagidan yuqori emas. Yuqori paleolit davridagi odamlar orasida go'daklar o'limining juda yuqori darajasi – barcha topilgan skeletlarning 41,5%gacha qismini tashkil etishi ham buni tasdiqlaydi. Ya'ni butun paleolit davrida umr ko'rishning taxminan bir xil ko'rsatkichlarini saqlab qolgan holda, aholining barqaror o'sishi to'g'risida fikr yuritish uchun ma'lumotlar yo'q, deb taxmin qilish mumkin. Ehtimol, paleolit odamlari sonining nisbiy barqarorligi haqidagi nuqtai nazar ko'proq asoslarga ega, chunki u so'nggi o'n yilliklarda olingan aniq ma'lumotlarga tayanadi.

Biroq, biz o'n minglab yillar va ulkan hududlar, bizga deyarli noma'lum bo'lgan hayot haqida gapirayotganimiz sababli aholining asta-sekin o'sishi haqidagi fikrni ham rad etamiz. Bundan tashqari, o'rta asrlarda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi deyarli bir xil bo'lsa-da, aholining o'sishi ahamiyatli bo'lmasa ham, lekin barqaror edi. Shuning uchun paleolit davrining oxiriga kelib aholi sonining ming yillikda bir necha foizga o'sishi g'oyasi juda maqbuldir.

Bu borada ba'zi mintaqaviy kuzatuvlarni ham keltirish mumkin. Masalan, Nil vodiysida paleolitning oxiriga kelib 20 mingga yaqin, hozirgi Fransiya hududida 50 mingga yaqin aholi yashagan. Aholi punktlari kichik edi. O'sha kunlarda bir kishini boqish uchun o'simlik va hayvonlarning katta maydoni talab qilingan. Masalan, Sharqiy Belorussiyada paleolit davridagi turar-joylarda[2] bir vaqtning o'zida 25ga yaqin kishi yashagan. Aholining o'sishi bilan birga bosqichma-bosqich tarzda rivojlanish hamda yer hududining tabiiy tarzda o'zlashtirilishi kuzatildi, bu esa, o'z navbatida, odamlar sonining yanada ko'payishiga yordam berdi. Mezolit davrida er yuzasining 30%gacha o'zlashtirilganligi taxmin qilinadi. Biroq, mezolit davridagi aholi soni (miloddan avvalgi 8-ming yillik boshlari) haqida tadqiqotchilar o'rtasida yagona fikr mavjud emas. Edvard Divi taxminan 5,3 million odam yashagan, degan fikrni taklif qiladi. Tadqiqotchi V.P.Alekseev esa, mashhur arxeologik hodisaga tayanadi: topilgan mezolit turar-joylari soni qadimgi, yuqori paleolitlarga qaraganda kamroq edi. Shu asosda u mezolit davridagi aholi ayrim ekologik hodisalar yoki boshqa sabablarga ko'ra kamayib ketgan bo'lishi mumkin, degan xulosaga keladi. Yuqori paleolitda umr davomiyligi darajasining saqlanishini hisobga olib, olim mezolitning boshida insoniyat sonini 2,5 million kishi, shu eramizning oxirida (miloddan avvalgi VI ming yillik) esa, 4 million kishini tashkil etishi haqidagi fikrni ilgari surdi. O'sha paytda, masalan, Belorussiya va Ukraina Polissiyasida 5500ga yaqin kishi yashagan[1].

Bular o'zlashtirilayotgan aholi soni bo'yicha bizning ma'lumotlarimiz olingan davr, insoniyat neolit davrining epoxal o'zgarishlariga yaqinlashgan davr – neolit inqilobi – dehqonchilik va chorvachilikka o'tish, kulolchilik ixtirosi, shuningdek, qaynatilgan ovqatning paydo bo'lishi tufayli oziq-ovqat sifatini yaxshilagan inqilobiy davrdir.

Neolit davri aholisining o'sish dinamikasi bo'yicha ham umumiy fikr mavjud emas. Barcha tadqiqotchilar turmush sharoitini yaxshilash va yangi yerlarni o'zlashtirish nuqtai nazaridan aholi sonining nisbatan tez o'sishini tan olishda yagona fikrga kelganlar. Natijada, agar neolitning boshida, turli hisob-kitoblarga ko'ra, 5 milliondan 10 million kishigacha yashagan bo'lsa, eramizning oxirlarida (miloddan avvalgi IV ming yillik) yer aholisi, turli mualliflarning fikriga ko'ra, 50dan 86,5 million kishigacha bo'lgan.

Miloddan avvalgi II ming yillikning o'rtalariga kelib (bronza davri) aholi 100 million kishiga yetishi mumkin edi. Raqamlarda qayd etilgan tafovut umumiy xulosaga ta'sir ko'rsata olmaydi: 4,5 ming yil davomida ishlab chiqaruvchi iqtisodiyotning yer yuzida tarqalishi kuzatildi, oziq-ovqat imkoniyatlari keskin kengaydi va insoniyat soni kamida 20 baravar ko'paydi. Aholi o'sishi, birinchi navbatda, dehqon qabilalariga taalluqlidir, chunki qishloq xo'jaligida bir birlik maydon chorvachilikka qaraganda 20-30 marta, chorvachilikda esa ovchilikka nisbatan mos ravishda 20-30 baravar ko'proq odamni boqishi mumkin. Ammo shuni unutmashimiz kerakki, bu imkoniyatlarni o'sha paytdagi nafaqat qiyin hayotda, balki yashash uchun elementar kurash sharoitida ham to'liq amalga oshirish mumkin emas edi. Shuning uchun ko'rsatilgan 20 marta o'sish juda mantiqiy fikr, deb hisoblaymiz.

Xulosa qilib aytganda, ibtidoiy davr turli bosqichlarida aholining o'rtacha yoshiga hamda uning demografik rivojlanish jarayonlariga oid ayrim ma'lumotlar aniqlangan bo'lsa-da, ularning barchasi taxminiy-spekulyativ g'oyalar hisoblanadi. Chunki ibtidoiy davrning katta qismi yoritilishi o'ta mushkul bo'lgan paytdir, arxeologik qazishmalarda, ayniqsa, inson suyaklarining juda kam saqlanib qolgani ushbu davrning demografik ko'rinishini tasavvur qilishni qiyinlashtiradi. Shunday bo'lsa-da, paleolit, neolit, mezolit va boshqa keyingi davrlardagi ibtidoiy aholining demografik tahlili arxeologlarimiz tomonidan o'rganilgan. Taxminlarga ko'ra, bunday qiziqish natijasi o'laroq ibtidoiy aholining o'rtacha yoshi turli hududlarda turlicha bo'lgani hamda demografik rivojlanish darajasi ham turli hududlarda har xil omillarga tayangan holda o'sib borganini aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья в эпоху финального палеолита. – К.: Наукова думка, 1989. – 182 с.
2. Калечиц Е.Г. Динамика природы позднего плейстоцена – голоцена на территории Верхнего Поднепровья Беларуси// https://www.kunstkamera.ru/files/lib/Zamyatn/978-5-88431-348-4_5.pdf
3. Риер Я.Г. Историческая демография: учеб. пособие. 2-е изд. доп. – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2006. – 160 с.
4. https://studopedia.ru/3_108365_demografiya-pervobitnogo-obshchestva.html